

प्राणाग्ऱ्योः परस्परौ द्वीपकत्वमाहास्योति अग्नेर्वेगेन वहतीत्यग्निवेगवहः प्राणः एवं प्राणोऽप्यग्निवेगहेतु रित्याह गुदं तद्व्यादिना दृष्टं च लोकेऽग्निवेगाद्वाप्यवायुद्विवायुवेगाच्चाग्निद्विरिति तथा च प्राणरोधे सति जाठरमय निवृत्तेः प्राणोरोद्ध्वय इति भावः ॥ १३ ॥ जाठरनिरोधेन सर्वेषां भिद्रियाणां निरोधो भवतीत्याशयेनाह पक्वेति पक्वाशयः पक्वस्थानं आमाशयः अपक्वस्थानं नाग्निमध्ये इति तत्स्थया जाठरे सर्वे प्राणाः सर्वाणीन्द्रियाणि ॥ १४ ॥ सर्वे रसाः तद्व्यातृद्वयं प्राप्य दशभिः प्राणैः प्रेरिताः ते च प्राणादयः पंच नागकूर्मकलदेवदत्तधनं जयाश्च पंच ॥ १५ ॥ एष आस्यादिपायुपर्यंतो योगानां योगिनां मार्गः किमनेनतिर्यगपि गंतव्यं नेत्याह येनेति केगच्छंति ये मूर्धनि सुषुम्नयानां ह्यासहस्रारं प्राप्य तत्रात्मानं आदधन् आहितवन्तः ॥ १६ ॥ अध्यायार्थमुपसंहरति एवमिति देहिनां सर्वेषु प्रचारेषु बुद्धिमनः कार्येन्द्रियनिवर्त्येषु विषयेषु प्राणादिषु निमित्तभूतेषु तत्सु विहितः प्राणनिरोधरूपो योगस्तस्मिन्नुचिते सति नित्यं सद्रूपं ब्रह्म समिध्यते सम्यग्बुद्ध्या बुधाधिजनितकालुष्यत्यागेन दीप्यते प्रकाशते मंत्रार्थस्तु अग्निर्विज्ञानं मूर्धा चितिच्छायया चिद्रूपः सन्

अग्निवेगवहः प्राणो गुदं प्रतिहन्यते ॥ स ऊर्ध्वमागम्य पुनः समुत्क्षिपति पावकं ॥ १३ ॥ पक्वाशयस्त्वधो नाभ्यामूर्ध्वमा माशयः स्थितः ॥ नाभिमध्यशरीरस्य सर्वे प्राणाश्च संस्थिताः ॥ १४ ॥ प्रस्थिता हृदयात्सर्वेति र्गधूर्ध्वमधस्तथा ॥ वहंत्यनरसान्नाड्यो दश प्राणप्रचोदिताः ॥ १५ ॥ एष मार्गोऽथ योगानां येन गच्छंति तत्पदं ॥ जितक्लमाः समाधीरा मूर्धन्यात्मानमादधन् ॥ १६ ॥ एवं सर्वेषु विहितः प्राणापानेषु देहिनां ॥ तस्मिन् समिध्यते नित्यमग्निः स्थाल्यामिवाहितः ॥ १७ ॥ इति श्रीमहाभारतेशांतिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि पंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८ ॥

वायुरेव विचेषते ॥ श्वसित्याभाषते चैव तस्माज्जीवो निरर्थकः ॥ १ ॥ यद्रूपमभाव आग्नेयो वह्निना पच्यते यदि ॥ अग्निर्जरयते चैव तस्माज्जीवो निरर्थकः ॥ २ ॥ जंतोः प्रमीयमाणस्य जीवो नैवोपलभ्यते ॥ वायुरेव जहात्येन मूष्मभावश्च न सति ॥ ३ ॥ यदि वायुमयो जीवः संश्लेषो यदि वायुना ॥ वायुमंडलवदृशो गच्छेत्सहमरुद्रणैः ॥ ४ ॥

दिवोऽप्यवहरतः प्राणवायोरपि कुच्छ्रेष्ठः अयं प्राणाग्निचित्तां संघातः पृथिव्याः देहस्य पतिर्जीवः अपरितां सिशरीराणि अन्नादिप्राणादिरूपेण जाठररूपेण च पाचयन् जित्वतिपुष्णाति तेन प्राणविज्ञानयोर्निरोधे यदवशिष्यते तद्वृत्त्यर्थः ॥ १७ ॥ इति शांति ॥ मो ० नै ० प्रा ० पंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८ ॥

मिथ्यत इति जीवस्यानौपाधिकं रूपं दीप्यत इत्युक्तं तल्लोकायतमते स्थित्वा आक्षिपति यदीति प्राणयते जीवयते ॥ १ ॥ आग्नेयोऽग्निगुणरूपमभाव औष्ण्यं वह्निना जाठरेण अंतःस्थेन पच्यते स्पष्टीक्रियते इदित्वभावेऽपि न लोपः अग्निर्जाठर एव एतत्तत्त्वम् ॥ २ ॥ एवं नित्यस्य बस्तुनः सत्त्वे कार्बल्लिङ्गकमनुमानं निरस्य प्रत्यक्षमपि निरस्यति जंतोरिति जंतोः देहेन्द्रियबुद्धिसंचालस्य प्रमीयमाणस्य न मूष्मनस्य नैवोपलभ्यते पलायपृथक्करणे बीजमिव तस्माद्वायुवियोग एव मरणं ॥ ३ ॥ वायुमयो वायुप्रधानो वायोरप्यः वायुमंडलवद्व्याचकवद्वायुना सहृदयः स्यादित्यर्थः ॥ ४ ॥